

2013 december Ról-ról

Almási Miklós: Altiszt és büntudat (Agárdi Péter: „Irodalomról, vagy más ily fontos emberi lomról”. József Attila és a magyar nemzeti hagyománytudat. Balassi Kiadó, Budapest, 2013.)

Mondom könyves barátomnak, hogy mit keresek (Agárdit), mire ő – mielőtt hozná a művet – azt mondja: a kocsiban idefelé a rádióban hallgattam a *Hazám* című verset, nagyon jól mondta valaki, hát az a vers... mintha ma íródott volna. Annyira... – hogy is mondjam? „Áh – mondom félig viccesen –, ma már nincsenek szövölányok, akik „cukros ételekről álmodnak”. Aszondja, hogy na és „kuncog a krajcár...”, mondom, „krajcár már nincs, fillér se nagyon...” Mire ő: „fortélyos félelem igazgat minket...”. Hoppá – mondom –, maga nyert!

Bocsánat, hogy ilyen chat-töredékben idézem a mindenki fejében ott kattogó-lapuló verssorokat. Csak annak egyik illusztrációjaként említem, hogy milyen mélyen ivódott be (ismét?) a köztudatba a költő egy-egy verse. Amikor elkezdtem olvasni Agárdi Péternek a Márciusi Front és József Attila viszonyában kutakodó dolgozatát, ez ugrott be. A *Hazám* szintetizáló vers, hiszen – mint a dolgozathoz kiderül – ezek a sorok a harmincas évek falukutató, valamint szociográfiai irodalmának felfedezéseit foglalták össze, illetve emelték metafizikai-poétikai magasságba. A vers szinte minden eleme e vitákból (nemzet, magyarság, „ősmagyarkodás”) és a hozzájuk tartozó mozgalmak szemléletbeli-elméleti lecsapódásaiból építkezik. Sőt variációiban a kor szereplőit (például Veres Péter alakját) is megcsillantja. Merthogy Agárdi a *Hazám*-kézirathoz korábbi variánsait is fellapozza, ahol Péter bácsi nével szerepel, hogy aztán az érlelődési folyamat végén, a végleges változathoz kifaradjon, és az utalás, mint „gondra bátor, okos férfi” rögzüljön. De amit Agárdi talált: egy évtized népies mozgalmának, baloldali (marxista) irodalmának a látásmódja, a *Puszták népe*, sőt a tápázkodó jobboldallal való vita – mind ott sorakozik a szonett-sorok árnyékában. Mit mondjak, még a baloldali mítosz – a „lentiek” habitusvizsgálata is fejen üt. („Hol lehet altiszt, azt kutatja...”)

De nem is ez az igazán érdekes, hanem az a mindnyájunk által megélt tapasztalat, hogy e verssorok legtöbbször szállóigeként itt van a nyelvünkön, hogy sorai a közbeszéd formuláiként rögzültek. „A Himnusz, a Szózat előtt... és az Egy mondat a zsarnokságról után nem volt költemény, amelyik ennyire beépült volna a magyar nemzeti identitásba, és vált szinte profán bibliává és köznyelvé.” Igen valószínű, hogy József Attila többször megkísérelt kipaterolását – nemzethagyományból, kánonból és térből – ez akadályozta meg. Ami irodalmi csoda.

A harmincas évek közepén-végén hihetetlenül felgyorsultak az események, történelemben, irodalomban, csoportosulásokban, és villództak át József Attila költészetén is. Agárdi – széles

irodalomtörténeti kutatásokra támaszkodva – mutatja ki, hogy az 1935-ös *Új Szellemi Front*, majd az 1937-es *Márciusi Front* között eltelt időben gyorsul fel a nemzeti kurzus jobbratolódása, fogalmazódik meg újra és újra a kizárólagosként értett „ki a magyar?” kérdése. Klasszikus irodalmi alakok változtatnak frontot, vetik el a tegnapi énjüket, találnak újat. Mondjuk, csak 1938-ig – külhonban ekkor történik az *Anschluss*, belhonban a Válasz, majd a Szép Szó megszüntetése s a szélsőjobb térnyerése a közéletben. A tanulmány – amelynek fókuszsa a Hazám című vers nemzetidentitásának az elemzése – több fázisban vizsgálja e gyors és tragikus szellemi-politikai átalakulást. Miért jön létre a Márciusi Front (Féja Géza mond beszédet a Múzeumkertben), miért bomlik fel 1938-ra a Márciusi Front, és miért fordul szembe Féja József Attilával és az antifasiszta kísérlettel? E hipersebességű történés sokkja „diktálja” József Attila nagyversbeli szintézisét, a „Hazám, fogadj szivedbe, hadd legyek hűséges fiad!” fájdalmas gesztusát (és nemzet-kritikáját).

Agárdi persze elsősorban a Márciusi Front és a költő viszonyát vizsgálja. Kíméletlenül elemez. Igaz, csak pár bekezdésben, de bemutatja, hogyan indul el József Attila kiközösítése a „nemzettestből”, s ugyanakkor hogyan esik szét a népies írók köre, kik maradnak a baloldalon és kik mennek el jobbra, netán szélsőjobbra. Így, egyben olvasva elég durva dolgokra kell emlékezni: Erdélyi József beszólása, aki József Attilát lezsidózza, amihez képest Németh László Kisebbségben-je normál akkord. De – röviden ugyan – szétszálazza a fajelmélet, illetve a jobboldal felé tett durva gesztusokat is. A Márciusi Front felbomlását elemézve ígéri, hogy a baloldal belső viszályait is rögzíti, ám ennek – néhány emblematikus figura (és ügy) említésén kívül – tágabb elemzése elmarad. József Attila halála után, az 1940-es években, cifra dolgok jöttek, Don-kanyar, német megszállás, nyilasok. De ez már túl van a tanulmány időhorizontján.

A kötet tanulmányainak többsége József Attilával foglalkozik. A legmélyebben Tverdota György kapcsán (l. „Felzaklató tudományos mű...”), a bűn, büntudat komplexum elemzésével. Tudjuk, hogy a késői versekben egyre többször merül fel a „bűnös vagyok, büntelenül” típusú önelemzés. E soroknak máig számos megfejtése született, és Agárdi joggal jegyzi meg, hogy napjainkban – elsősorban a fiatalok számára – ez a lírai toposz lett igazán izgalmas. Én még ennél is tovább mennék: szerintem a XX–XXI. századi civilizáció egyszerűen kisajátította a büntudat jelenségét, számos húron játszik vele, s keríti be a modern embert. Nemcsak Freud – az „ősbűnnel” –, de a populáris kultúra éppúgy ezzel dolgozik, mint a politikai manipuláció vagy a reklámpszichológia. Ez utóbbi legerősebb módszere a néző (hallgató) mulasztásait (bűneit) tűhegyre venni, azaz benne büntudatot ébreszteni. (Miért van testszagod, miért gombás a lábad?, így nem mehetsz emberek közé, nem lehetsz szerető, de még házastárs sem – sipirc bevásárolni a hipermarketbe...! De ezen a „sipircen” túl is általános uralmat kap a büntudat automatizmusa. Sőt olyan slágertémákba is ez szűrődik be, mint az elhagyott szerető, elrontott élet – bár lightosan –, mert ugyanerre a lelki szerkezetre, a büntudat traumájára játszik.)

A modern civilizáció egyszerűen „*einstandolta*” ezt a komplexust, és ott is ébren tartja, ahol egyébként semmi keresnivalója nem lehetne. A politikában: társtettes voltál a diktatúrában – pedig legfeljebb csak lapultál, hogy túlélhesd; apád katonatiszt volt, netán „kizsákmányoló” üzletet vitt, vagy épp tagja volt valamelyik pártnak – máris ott a stigma, ami a bűn-büntudat hálóját borítja rád. Az el nem követett bűn maszkja alá rendel – úgy, ahogyan József Attila írja. Mert legtöbb bűn-versében az a hang jajdul fel, hogy büntelenként érzi büntudatát („Csak az zavar e semmiben, / mért nincs bűnöm, ha van.” Vagy: „Hogy bűnös vagyok, nem vitás. / De bármit gondolok, / az én bűnöm valami más.” A költőnél sok variációja van ennek a fájdalmas pontnak. És ez a lírai élmény napjainkig nyúl utánunk, ma is átélhető, sőt szinte csak vele átélhető: öntépfő verseiben mai szorongásainkra ismerünk.

Agárdi Tverdota György elemzéseit kommentálja, gondolja tovább, és közben egy igazi

posztmodern jelenségre lel: a *bűn nélküli bűnösségre*. Büntudatra, amire csak a korszellem felügyel. Ami transzcendentális szintre emeli a jelenséget, a privát és költői választ, a befogadó mai megrettenését.

Persze e díszlet mögé be lehet tolni mindenféle életrajzi elemet (anyakomplexust, gyerekkori szenvedést, agresszív-depressziós képzetet, szerethetlenségélményt), de a versek megemelt, életrajzi legitimáció felett megfogalmazott sorai többet mondanak, Agárdi és Tverdota ezt emeli ki, ezt fordítja le a mára. Joggal, ma már nemcsak éljük a szorongásunkat, a büntudat (ebben az elmosódott József Attila által érzékeltetett fájdalomcsomóban) szükségletünké vált, nem tudunk nélküle élni. Fáj, leraknánk, szabadulni akarunk tőle, de ha egy pillanatra nincs, hiányérzetünk támad, mintha a személyiségünket lopták volna meg. Igazi kortörténeti betegség, amire csak József Attila tükrében döbbenünk rá. Ez a bűn-versek csodája: József Attila ráérezett erre a XXI. századi állapotra, a *condition humain* később kiteljesedő torzulására.

A miért/hogyan? kérdése akkor okoz döbbenetet, amikor a szöveg a nem definiálható, a megfoghatatlan bűnököt említi. Mert a megfoghatatlan bűn – ami sejtelmem szerint a múltunkban kúksol – ezzel tud rabul ejteni: a definiálhatatlansággal, a leírhatatlansággal. Ráadásul ez a „meghatározatlan tárgyiasságú” élettény (büntudat) épp megfoghatatlansága révén lesz *univerzális*, hiszen József Attilánál már a gyermeki szenvedés (szerethetlenség) is bűnként szerepel. Így lesz a bűn-büntudat-büntelenség traumája korjelenség, a potenciálisan mindenkihez dolgozó hendikep megragadása. Mert József Attila ezt a megfoghatatlan rabtartót tudja a vers szóhálojába kapni. Persze ez csak ötlet, a választ (mármint arra, hogy miképp látott el jelenünkig, a „*tökéletes bűnösség korszakáig*”?) – nem tudom. A Tverdota–Agárdi-kettős nyomozása itt messze túlmutat az irodalomtörténeti, illetve hermeneutikai körökön.

Agárdinak azonban van egy mellékesnek tűnő, ám izgalmas keretfogalma. Többnyire ott kutakodik, ahol az olvasó, a versbe belépő befogadó válaszai villannak fel. Befogadásesztétika? Több annál, ezek a József Attila-sorok az idő múlásával (mára) egyre inkább kinyíltak, dialóguskeretek lettek, provokálják az olvasó (hallgató) választát, aztán e reakciók beépülnek a sorok mögé, ott újabb (megint csak megválaszolhatatlan) kérdések rajzolódnak láthatatlanul: így éljük meg költészetének (legalábbis bűn-versei hatásának) mai kiteljesedését.

A könyv kétszer, háromszor is nekifut a Szép Szó- és ezen belül a Fejtő-jelenségnek. Hát, hogy a magyar marxista (kommunista) baloldal (az 1930-as évek közepén-végén, valamint a késő 40-es években) hogyan taposta meg ezt az embert, habitust, azt csak szégyenkezve lehet olvasni. És Agárdi kíméletlenül végigmegy e történelmi pontokon. A Szép Szó ismertette André Gide Szovjetunióban tett látogatásáról szóló, Párizsban megjelent könyvét (*Visszatérés a Szovjetunióból*), valamint vezércikkben közölte Fejtő esszéjét Gide-ről, a Szovjetunió-jelenségről, a baloldaltól. A lapszám már megjelenése pillanatában hatalmas cirkuszt robbantott ki. A baloldal, a KP – Európában és nálunk – nekiesett Gide-nek (a Szovjetunió rágalmozása az antifaszizmus cserbenhagyása) és még jobban Fejtőnek (a vád: a baloldal elárulása stb.). Pedig Gide (mai szemmel) kulturált (kiábrándult) kritikát ír a „bolsevista paradicsomról”. Sőt: ma inkább azon csodálkozunk, miért ilyen megengedő stílusban szól, miért apróságokon méri a diktatúra és a demokráciahiány – meg a nyomor – jeleit. Persze ez is érthető, hiszen még a nagy perek előtt vagyunk, és Gide a Szovjetunió-kritikája ellenére voltaképp lojális baloldali maradt.

A *Visszatérés* 1936-ban jelenik meg franciául, magyarul rá egy évre Déry Tibor fordításában, akit viszont e munkája miatt a Horthy-bíróság azonnal börtönre ítél (1938). Fejtőt is börtön

fenyegeti (na meg a zsidótörvények), ezért (a *Szocializmus* című folyóirat szerkesztőjének, Mónus Illésnek az ajánlásával) Franciaországba menekül. De a baloldali kiátkozás ezzel nem ér véget, 1947-ben Lukács György szedi szét írásait, álláspontját (felfogását a „demokratikus szocializmusról”), miközben Fejtő (mint ahogy André Gide is) maradt baloldali, csak éppen a sztálinizmust meg a szovjet virsfaftot nem tudja elfogadni. Ez a kiközösítettség szinte a rendszerváltásig tart, Agárdi (ahogyan korábbi munkáiban is) ezt a mérhetetlen igazságtalanságot teszi jóvá. (Fejtő Ferenc régi témája a szerzőnek.) Ezúttal tűhegyre veszi a többi – nem börtön fenyegette – apró aljasságot is: hogy a Szép Szóban milyen negatív szerepe volt (nem volt az), hogy József Attilát „elrontotta”... Rémes lihegés, rágalomözön.

Fejtő Ferenc kemény teoretikus és közéleti ember volt, túltette magát a múlton, s a demokratikus átmenet tanácsadója lett 1989 után. Agárdinak a Szép Szóról meg a Szocializmus című (szociáldemokrata) folyóiratról szóló elemzéseiben ez a botránnyos história (és jóvátétel) a legizgalmasabb rész. Csak megjegyzem, hogy a kommunista párt azzal vádolta Fejtőt, hogy Gide könyvének ajánlásával, egyáltalán az oroszországi állapotokon való töprengéssel gáncsolta a fasizmus elleni harcra készülő szovjetet. Ami persze nem igaz, hiszen például időben csak ezután jön szovjet–német paktum, 1939-ben, ami ezerszer többet ártott az európai baloldalnak, mint Gide vagy Fejtő szövegei.

Fejtő életében ez a *frontok közötti* sors vált emblematikussá. Nem egyedül volt része ebben a sorsban, gondoljunk csak Arthur Koestlerre, Sinkó Ervinre vagy – kevésbé tragikus kanyarokkal – Bertolt Brechtre. Mégis szinte hihetetlen ma olvasni, ahogyan a magyar baloldal, a másik oldalról pedig a magyar hivatalosság, a jobboldal, elbánt vele. Fejtő helye évtizedeken át a „se itt, se ott” – és közben előbb József Attilával csinálja a Szép Szót, aztán Károlyi Mihály sajtótitkára, majd harcol a francia ellenállásban: hihetetlen sors. Ezt jelenti meg Agárdi irodalomtörténeti és szellemtörténeti elemzése. És még sok minden mást is, magyarságról, a nemzettudat dialektikájáról, az akkori irodalmi élet mikroklímájáról és világtörténeti összefüggéseiről. Komoly – a mával is vitázó – könyvet tarthat kezében az olvasó.

Agárdi Péter: „Irodalomról, vagy más ily fontos emberi lomról”. József Attila és a magyar nemzeti hagyománytudat. Balassi Kiadó, Budapest, 2013, 232 oldal, 2500 forint.

Kapcsolódó írások:

1. **Takács Ferenc: Ünneplés módozatokkal (Agárdi Péter: József Attila, a közös ihlet – Egy irodalmi centenáriumi tükre és anatómiája. Budapest, 2010, Napvilág Kiadó.)** Ünneplés módozatokkal – tulajdonképpen idézőjelek közé kellene tenni a címet,...
2. **Almási Miklós: Élet a csapdában (Mihályi Péter: A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–1913. Budapest, 2013, Corvina Kiadó)** Az adósság – az esetek többségében – olyan, mint az...
3. **Agárdi Péter: József Attila a Tisztelt Házban** Agárdi Péter József Attila a Tisztelt Házban Mutatvány a...

4. **Agárdi Péter: Bulvártémák és politikai elbeszélések Metszet a József Attila-centenárium nyilvánosságszerkezetéből** Agárdi Péter Bulvártémák és politikai elbeszélések Metszet a József...
5. **Pető Iván: Szélsőjobb, szélsőbb jobb, még szélsőbb jobb (Paksa Rudolf: A magyar szélsőjobboldal története. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012; Paksa Rudolf: Szálasi Ferenc és a hungarizmus. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013; Paksa Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. Osiris Kiadó, Budapest, 2013.)** A fiatal, 1981-es születésű történész, Paksa Rudolf, a témában közölt...

Cimkék: Agárdi Péter, Almási Miklós, József Attila